

FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TOPISHMOQLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.015>

Usmonova Nilufar Suvon qizi
usmonovanilufar313@gmail.com
O'zDJTU

Annotatsiya: Mazkur maqolada fransuz va o'zbek topishmoqlarining ayrim namunalari misolida leksik birliklarning tanlanishi, ularning semantik vazifasi hamda milliy-madaniy mazmuni ikkala til materiallari asosida birgalikda, qiyosiy yondashuv orqali yoritiladi. Ushbu ish metodologik jihatdan qiyosiy leksik-semantik va lingvomadaniy tahlil tamoyillariga tayanadi.

Kalit so'zlar: topishmoq, leksik-semantik tahlil, metafora, obyekt, badiiy tasvir vositalari, muqobil

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF RIDDLES IN FRENCH AND UZBEKISTAN

Usmonova Nilufar Suvon qizi
usmonovanilufar313@gmail.com
UzSUWL

Abstract: This article examines, on the basis of selected examples of French and Uzbek riddles, the choice of lexical units, their semantic function, and their national-cultural content through a comparative analysis of materials from both languages. Methodologically, the study is grounded in the principles of comparative lexical-semantic and linguocultural analysis.

Keywords: riddle, lexical-semantic analysis, metaphor, object, stylistic devices, equivalent

Kirish: Topishmoq xalq og'zaki ijodining qadimiy va barqaror janrlaridan biri bo'lib, unda xalqning borliqni idrok etish usuli, obrazli tafakkuri hamda madaniy tajribasi ixcham, yashirin va ramziy shaklda mujassamlanadi. Topishmoq matni leksik jihatdan sodda ko'rinsa-da, uning semantik tuzilishi juda murakkab bo'lib, ko'pincha metafora, jonlantirish, qarama-qarshilik (antiteza), yashirin belgi va madaniy kodlar asosida quriladi. Shu sababli fransuz va o'zbek tillaridagi

topishmoqlarni leksik-semantik nuqtayi nazardan qiyosiy tahlil qilish ikki xalq tafakkuridagi umumiylik va farqlarni aniqlash imkonini beradi.

Asosiy qism: Topishmoqlarda kundalik va maishiy leksikaning semantik vazifasi. Aksariyat topishmoqlarning asosiy leksik bazasini kundalik turmushda keng qo'llaniladigan so'zlar tashkil etadi. Bunday leksik birliklar orqali jonsiz narsa-buyumlar jonlantiriladi, yashirin ma'no yaratiladi va topish jarayoni faollashtiriladi. O'zbek milliy topishmoqlarining aksariyati biror narsaning shakli va xarakterini belgilash bilan boshlanadi va eng asosiy urg'u "rangi, tusi, ta'mi" bilan bog'liq vaziyatga to'g'ri keladi.

O'zbek xalq og'zaki ijodiga mansub quyidagi topishmoq bunga misol bo'la oladi: "*Mittigina kelinchak, mayin sochi uzunchoq*" (Igna). [M. Абдурахимов, 2008] Topishmoqning leksik birliklari metaforik tavsiflar orqali ob'ektni tasvirlaydi. *Mittigina* - mayda, nozik-bu sifatlar inganing kichikligi va nafis shakliga ishora qiladi. *Kelinchak*- kelinni yosh, yangi, nafis ekanligiga ishora bo'lib, inganing o'lchami va ingichkaligini tasvirlaydi. *Mayin* - yupqa, muloyim kabi belgilar inganing ingichka, matoga kiradigan xususiyatini bildiradi. *Sochi uzunchoq*-ignaga ulanadigan uzun ip qismiga ishora sifatida metaforik ma'no tavsiflanadi.

Semantik xulosa: Topishmoq metafora va aniqlovchi birliklar yordamidagi tavsiflar orqali kichik, yupqa va uzun obyekt - "igna"ni tasvirlaydi. Har bir leksik birlik javobga ishora qiluvchi semantik vosita bo'lib xizmat qiladi. Topishmoqda asosan shakli va vazifai jihatdan yashiringan obyektning asosiy xususiyati ochib berilgan.

Shunday mazmundagi fransuzcha topishmoq tahliliga to'xtalsak: «*Je suis un objet. Je suis pointu. J'ai un petit trou. On m'utilise avec un fil. Je sers à coudre. (aiguille)*» [Timbo Lognèse, 2023] Bu fransuzcha topishmoqda obyekt to'g'ridan-to'g'ri tasvirlovchi leksika orqali tavsiflanadi. *Objet* - obyektning umumiy-yaxlit kategoriyasi, referensial semantika; *pointu* - o'tkir ya'ni inganing asosiy fizik xususiyati; *petit trou* - kichik teshik - inganing vazifasiga ishora qiluvchi belgisi (ip o'tkaziladigan qism); *fil* - ip- obyekt(igna)ning doimiy semantik hamkori. *coudre* - tikmoq; funksional semantika, ya'ni uning vazifasi.

Semantik xulosa: Topishmoqda fizik va funksional aniqlovchilar yig'indisi orqali obyektning belgi-xususiyatlari aniq tasvirlab beriladi. Bu yerda metafora deyarli yo'q, ammo ma'no to'g'ridan-to'g'ri (denotativ) ifodalanadi.

Kundalik va maishiy leksikani tasvirlovchi yana bir fransuzcha topishmoqni tahlil qilsak : *Couchée avec mes sœurs, j'ai la tête rouge*

Lorsqu'on me frotte, ma tête devient jaune et orange

Lorsqu'il y a un coup de vent, ma tête devient noire (une allumette).

[<https://www.topito.com/top-devinettes-faciles>]

Topishmoqda obyekt (allumette) holat va rang o'zgarishi orqali tasvirlanadi. *couchée avec mes sœurs* - gugurt donalarining bir joy va bir idishda, yonma-yon turishi umumiy va narsa-buyumlarga xos semantika o'ziga xos nafislik bilan belgilangan; *tête rouge* - gugurt bosh qismining dastlabki holati, bu vizual belgi; *me frotte* → *jaune et orange* - ishqalanish natijasida yonish jarayoni - bunda harakatga bog'liq (dinamik) semantika mavjud; *coup de vent* → *tête noire* - yonib bo'lgach qora ranga kirishi; natijaviy holat semantikasi.

Semantik xulosa: Topishmoq mazmuni ob'ektni rang almashinuvi va harakatga bog'liq holatlar orqali ochib beradi. Leksikasi esa vazifasiga xos va jarayon ifodalangan bo'lib, gugurtning yonish holatini bosqichma-bosqich ifodalaydi.

Xuddi shu mazmundagi o'zbekcha topishmoqni tahlil qilsak: «*Kichkintoygina kelinchak, Boshida bor tugunchak*»(gugurt). [M. Абдурахимов, 2008] Ushbu o'zbekcha topishmoqda metaforik va obrazli leksika ustun. *Kichkintoygina*-bunda o'zbek tili grammatikasidagi-*gina* qo'shimchasi juda kichiklikni, jajji vositani ifodalash uchun xizmat qilib; gugurtning o'lchamiga ishora; *Kelinchak*-kichraytiruvchi belgisi insonga xos metafora; bunda yashiringan ob'ekt jonlantiriladi; *Boshida bor tugunchak* - gugurtning bosh qismi; tashqi tuzilishi metafora orqali ifodalanadi.

Semantik xulosa: Topishmoq metafora va antropomorfizm asosida qurilgan bo'lib, gugurtning kichikligi va bosh qismi obrazli tarzda tasvirlanadi. Leksik birliklar vizual va estetik semantikani yuzaga chiqaradi.

Demak ushbu topishmoqlar yuzasidan qisqacha xulosa qiladigan bo'lsak fransuz topishmog'ida gugurt funksional va dinamik belgilar (ishqalanish, yonish, rang o'zgarishi) orqali tasvirlansa, o'zbek topishmog'ida u metaforik va antropomorfik (insoniylashtirish) leksika yordamida ifodalanadi. Har ikki topishmoqda semantik markaz - kichik, bosh qismi bor va yonish xususiyatiga ega predmet (gugurt) bo'lib, farq ifoda usulining madaniy xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

Yuqorida o'zbek va fransuz topishmoqlari misolida kundalik va maishiy leksikaning semantik vazifalari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Tahlil natijalari kundalik leksika topishmoqlarda oddiy nomlash vositasi emas, balki ob'ektni yashirin, bosqichma-bosqich ochib beruvchi markaziy semantik jarayon ekanini ko'rsatadi. O'zbek topishmoqlarida kundalik leksika asosan metaforik va antropomorfik tasvirlar orqali obrazli tafakkurni faollashtirsa, fransuz topishmoqlarida u denotativ va funksional tavsiflar asosida obyektning fizik va amaliy xususiyatlarini aniqlashtiradi. Har ikki tilda kundalik leksika real borliq bilan uning ramziy yoki grafik modeli o'rtasida semantik bog'lovchi vazifasini bajarib, rang, shakl va harakatga oid birliklar orqali mavhum mazmunni shakllantiradi. Shunday qilib, kundalik va maishiy leksika topishmoqlarda kognitiv, madaniy va

didaktik funksiyalarni uyg'unlashtirgan holda, milliy tafakkur va lingvomadaniy xususiyatlarning ifodalanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Tabiat hodisalariga oid leksika va sezgi asosidagi semantika. Tabiat hodisalarini ifodalovchi leksika topishmoqlarda juda muhim o'rin tutadi. Bunday topishmoqlarda asosan ko'rish, sezish va his qilish bilan bog'liq semantik birliklar faol bo'ladi.

Shunday turdagi fransuzcha topishmoqlarga misollar va ularning tahlilini keltirib o'tamiz : « *Qu'est-ce qui ne fait pas de bruit en se levant mais réveille tout le monde?* » (*Le soleil*) [© Chasses au trésor depuis 2013]. Topishmoq mazmuni inkor va qarama-qarshilikka asoslangan. *Ne fait pas de bruit* - tovushning inkori. Bu belgi topishmoq javobini inson yoki hayvon nomi bilan bog'liq emasligini ko'rsatadi chunki jonli mavjudotga oid faoliyat inkor qilinadi. *En se levant* - ko'tarilish ya'ni quyoshning chiqish jarayoni-harakat bildiruvchi fe'l birikmasi, bu fazoviy o'zgarish, ya'ni osmon jismlariga xos holatni anglatadi; *réveille tout le monde* - natijani bildiradi, uyg'otish bevosita tovush bilan emas, balki yorug'lik va vaqt o'zgarishi orqali amalga oshadi; *tout le monde* - umumiylikni bildiradi. Ta'sirning hamma uchun bir xil ekanini ko'rsatadi.

Semantik xulosa. Topishmoq tovushsiz harakat va umumiy ta'sir qarama-qarshiligi asosida qurilgan. Ushbu belgilar quyoshga xos bo'lib, u shovqin chiqarmaydi, ammo chiqishi bilan kunduz boshlanadi va odamlar uyg'onadi. Topishmoq leksik-semantik jihatdan tovushning inkori va fazoviy harakatning ta'kidlanishi orqali tabiat hodisasi - quyoshni aniqlaydi.

O'zbekcha topishmoq tahliliga o'tsak: *Oppoq sandiq ochildi, Olamga nur sochildi. (Osmon va quyosh) Oppoq* - rang bildiruvchi sifat. Poklik, yorug'lik va kenglik ma'nosini anglatadi. Bu belgi - so'z osmonga ishora bo'ladi. *Sandiq* - idish nomi. Bu yerda metafora qo'llangan bo'lib, u yopiq buyum nomi bo'lsada semantik jihatdan osmonni tasvirlaydi. *Ochildi* - harakat fe'li. Bu holat o'zgarishi, ya'ni tunning kunduzga almashishini bildiradi. *Olamga nur sochildi* - natijani bildiruvchi birikma. Yorug'lik manbai sifatida quyoshning harakat tizimi nazarda tutiladi.

Topishmoq metaforik tasvir asosida qurilgan: *sandiq* → osmon, *ochilish* → tong otishi, *nur* → quyosh nuri. Ma'no bevosita aytilmay, ramziy belgilar orqali ochiladi. Topishmoq osmon va quyoshni idish-harakat-natija modeli orqali tasvirlaydi. Leksik birliklar tong otishi jarayonini obrazli ifodalaydi va javobga bosqichma-bosqich ishora qiladi. Ushbu topishmoqda osmon va quyosh metaforik leksika orqali tasvirlanib, tong otishi jarayoni ramziy vositalar bilan ifodalangan.

Tabiat hodisasini ifodalovchi shunday topishlar tahlilida davom etsak: Quyidagi topishmoqda Oy obrazi shunday jumboqlangan: "*Bir parcha patir, Olamga ta'tir.*" Topishmoqda to'lin oy bilan patir taqqoslangan. Shu bilan birga, oy kechasi olamni yoritib insonlar uchun bahra bersa, patir(non) ham insonning yashamog'i va tirikligi uchun eng muhim ozuqalaridan biri bo'lganidan har ikkalasi o'rtasida qiyos uchun

yaqinlik ko‘rilgan bo‘lishi mumkin. Mana shu ikki tomon-shakl ham ma’naviy yaqinligi bu topishmoqning obrazlilikini ta’min etgan.[3. Хусаинова,1966]

Topishmoqning leksik-semantik tahliliga keladigan bo‘lsak mazkur topishmoqda asosiy semantik yuk *“parcha”*, *“patir”* va *“ta’tir”* leksemalariga tushadi. *“Parcha”* so‘zi kichiklik va bo‘laklik ma’nosini ifodalab, tasvirlanayotgan obyektning hajmiy chegaralanganligini bildiradi. *“Patir”* leksemasi esa denotativ(to‘g‘ridan-to‘g‘ri lug‘aviy) ma’noda dumaloq non turini anglatadi, biroq matn tarkibida u metaforik ko‘chish orqali oy obrazini ifodalaydi. Bu ko‘chish shakliy o‘xshashlik (dumaloqlik) semasiga asoslangan. *“Olamga ta’tir”* birikmasida *“ta’tir”* fe’li hamma birday bahramand bo‘lishi uning nur sochishini bildirib, oyga xos funksional belgini semantik jihatdan faollashtiradi. Shunday qilib, topishmoqda shakliy (dumaloqlik) va funksional (yoritish) semalar uyg‘unligi asosida metaforik model yuzaga kelgan. Topishmoq kichik narsa (*“parcha patir”*) va keng makon (*“olam”*) o‘rtasidagi semantik kontrast orqali obrazlilikni kuchaytiradi. Natijada kosmik hodisaga maishiy predmet orqali aniqlik beriladi, bu esa xalq tafakkurida abstrakt borliqni vizual va kundalik tajriba asosida idrok etish tendensiyasini aks ettiradi.

Shu mazmunni beruvchi fransuz xalq og‘zaki ijodiga mansub topishmoq tahliliga to‘xtalsak : *“Je suis souvent là la nuit... Je suis parfois là le jour... De la lumière, je suis le reflet... Qui suis-je ?” (la lune)* [© Chasses au trésor depuis 2013]. Asosiy leksik birliklar: *souvent là la nuit* - vaqt belgisi: uni tunda ko‘p uchrashi; *parfois là le jour* - vaqtning o‘zgaruvchanligi, ya’ni kunduzi kam uchrashi; *de la lumière* - yorug‘lik semasi; *je suis le reflet* - aks ettirish, nurning tasviriy belgisi. Mazkur topishmoqda asosiy semantik yuk *“souvent la nuit”*, *“parfois le jour”* va *“reflet de la lumière”* birliklariga tushadi. *“souvent la nuit”* va *“parfois le jour”* vaqt belgisi orqali oyning ko‘rinish davrlarini bildiradi, ya’ni ob’ektning fazoviy va davriy xususiyatlarini semantik jihatdan faollashtiradi. *“Reflet de la lumière”* iborasi esa yorug‘lik aksini tasvirlab, oyning vazifasiga xos belgini ko‘rsatadi. Topishmoqda semantik qarama-qarshiliklar mavjud: ob’ekt ko‘pincha tun bo‘yi paydo bo‘ladi, ba’zan esa kunduzda ham ko‘rinadi; yorug‘lik esa aks ettiriladi, bevosita nomi aytilmaydi. Shu tariqa shakliy (ko‘rinish), vaqt va yorug‘lik semalari uyg‘unligi orqali metaforik va mavhum tushuncha modeli hosil bo‘ladi. Natijada topishmoq kosmik hodisani (oy) vizual, funksional va vaqtga oid belgilar orqali aniq tasvirlaydi, bu esa xalq tafakkurida abstrakt borliqni kundalik tajriba asosida ong’dagi olamni ramziy idrok etish modelini aks ettiradi.

Tabiat hodisalarini ifodalovchi topishmoqlar o‘zbek va fransuz xalq og‘zaki ijodida insonning sezish, ko‘rish va his qilish tajribasiga tayangan holda shakllangan. Oldingi tahlillarda ko‘rib chiqqanimizdek, masalan, fransuzcha *“Qu’est-ce qui ne fait pas de bruit en se levant mais réveille tout le monde ?”* (quyosh) va o‘zbekcha

“Oppoq sandiq ochildi, Olamga nur sochildi” topishmoqlari, shuningdek, *“Bir parcha patir, Olamga ta’tir”* va fransuzcha *“Je suis souvent là la nuit... Je suis parfois là le jour... De la lumière, je suis le reflet...”* (oy) topishmoqlari orqali tabiat hodisalari - quyosh va oy kabi fazo jismlari - ob’ektning tashqi belgilar, harakat va ta’sir semalari orqali metaforik va mavhum tarzda ochilgan. Bu topishmoqlarda shakliy (dumaloqlik, rang, hajm), vazifa (yorug‘lik, harakat) va vaqt (kunduz-tun, ko‘rinish davri) semalari uyg‘unligi hodisani yanada oydinlashtirishda markaziy rol o‘ynaydi.

Semantik qarama-qarshiliklar, masalan, tovush bor-yo‘qligi, kun-tun, kichik-keng kabi makon elementlari topishmoq mazmuni ta’sirini oshirib, inson tafakkurida mavhum borliqni vizual va kundalik tajriba orqali idrok etishga yordam beradi. Shu bilan birga, mazkur topishmoqlar lingvistik va madaniy tafakkuriy kodlarni uyg‘unlashtirib, kosmik va tabiiy hodisalarni xalqning ma’naviy, estetik va amaliy tajribasi bilan bog‘laydi. Natijada, tabiat hodisalariga oid topishmoqlar nafaqat o‘yin va zavq manbai, balki xalq tafakkurining vizual, funksional va vaqtga oid idrokini rivojlantiruvchi vosita sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Metaforik semantika va obrazli modellar. Topishmoqlarning asosiy va muhim semantik mexanizmlaridan biri metaforik ifodadir. Metafora orqali predmet yoki hodisa boshqa bir tanish obraz yordamida yashirin tarzda tasvirlanadi.

U yog‘i tog‘, buyog‘i tog‘. O‘rtasida sarig‘yog‘. (Yong‘oq) [M. Абдурахимов, 2008] Mazkur topishmoqda asosiy semantik yuk *“tog‘”*, *“o‘rtasida”* va *“sarig‘yog‘”* leksemalariga tushadi. *“Tog‘”* leksemasi lug‘aviy ma’noda baland tabiiy relyef shaklini bildiradi. Matn tarkibida esa u metaforik ko‘chish asosida yong‘oqning ikki pallali qattiq po‘stlog‘ini anglatadi. Bu ko‘chish shakliy o‘xshashlik semasiga tayangan: yong‘oq po‘stlog‘ining g‘adir-budur, baland-past ko‘rinishi tog‘ tasviri bilan qiyoslanadi. Demak, denotativ (to‘g‘ridan-to‘g‘ri lug‘aviy) ma’no ko‘chma ma’noga o‘tgan va obraz hosil qilgan. *“O‘rtasida”* leksemasi makonga oid munosabatni bildirib, u tashqi va ichki qismlar o‘rtasidagi tuzilishga oid aloqani ko‘rsatadi. Bu birlik topishmoqda makoniy modelni shakllantiradi: ikki tashqi qism va ularning ichidagi markaziy unsur. *“Sarig‘yog‘”* birikmasida *“sariq”* - rang bildiruvchi sifat bo‘lib, mag‘izning tabiiy rangiga ishora qiladi; *“yog‘”* esa oziq-ovqat semasini, yog‘lilik va to‘yimlilik xususiyatini bildiradi. Bu yerda metafora nafaqat rang o‘xshashligiga, balki modda xususiyatiga ham asoslangan. Yong‘oq mag‘izining yog‘liligi semantik jihatdan faollashtirilgan.

Xulosa qilib aytganda, topishmoq metaforik ko‘chish, shakliy o‘xshashlik, rang semasi va makonga oid munosabatlar uyg‘unligi asosida qurilgan. Tabiat unsurlariga xos leksika maishiy predmetni tasvirlash uchun qo‘llanib, xalq tafakkurinin obrazli tafakkur usulini namoyon etadi.

Shu mazmunni beruvchi fransuz xalqining topishmoqni leksik-semantik tahlil qilib ko'ramiz: *Dans une maison verte, il y a une maison jaune. Dans la maison jaune, il y a une maison brune. Dans la maison brune, il y a une maison blanche. Dans la maison blanche, il y a un coeur toutblanc. Qui est-ce ?(la noix)*

[ce comment-economiser.fr/devinettes-faciles.html] Mazkur topishmoq ko'p qatlamli metaforik model asosida qurilgan. Asosiy semantik yuk "*maison*" va rang bildiruvchi sifatlar "*verte*", "*jaune*", "*brune*", "*blanche*" leksemalariga tushadi. "*Maison*" so'zi lug'aviy ma'noda uy degani bo'lsa-da, matnda u yong'oqning qatlamli tuzilishini ifodalovchi metaforik birlik sifatida qo'llangan. Har bir "*uy*" - yong'oqning alohida qavati. Bu yerda rang semasi ko'rish idrokni faollashtiradi va bosqichma-bosqich ichkariga kirish harakatini ifodalaydi. Semantik jihatdan matn qatlamlilik va markaziylik tamoyiliga asoslanadi: har bir tashqi qavat ichki mohiyatni yashiradi.

Rang semalari vizual belgilarni bosqichma-bosqich ochadi: yashil tashqi po'st, jigarrang qobiq, oq parda va markazdagi oq mag'iz. "*Cœur*" leksemasi esa predmetning markaziy, eng muhim qismini bildiruvchi metaforik birlikdir. Metaforik ko'chish, rang semasi va markaziylik konsepti uyg'unligi natijasida predmetning biologik tuzilishi obrazli tarzda ifodalanadi. Bu model xalq tafakkurida murakkab tabiiy obyektни maishiy va fazoviy tasavvur orqali konkretlashtirish tendensiyasini namoyon etadi.

Navbatdagi topishmoq tahliliga o'tamiz: *Urmasdan yig'latar (piyoz)*. [M. Абдурахимов,2008]. Mazkur topishmoq metaforik semantika asosida qurilgan. Asosiy semantik yuk "*urmasdan*" va "*yig'latar*" fe'llariga tushadi. "*Urmasdan*" fe'li harakatning inkorini bildiradi, odatiy sabab-natija zanjirini inkor qiladi. "*Yig'latar*" fe'li natijani ifodalaydi, biroq harakat bevosita emas, balki predmetning tabiiy xususiyati (piyozning kimyoviy ta'siri) orqali yuz beradi. Shu tarzda, qarama-qarshi semalar (harakat bo'lmasligi - natija yuz berishi) metaforik ko'chish orqali yaratiladi. Predmetning vazifasiga oid xususiyati (ko'zdan yosh chiqarish) obyekt obrazini oydinlashtiradi. Demak ushbu topishmoq oddiy fiziologik hodisani metaforik sema orqali ifodalaydi va xalq tafakkurida narsa-buyumni uning vazifasiga oid ta'siri orqali idrok etish modelini namoyon qiladi.

Xuddi shu topishmoqqa muqobil bolaoladigan fransuz xalq topishmog'i: *Je peux faire pleurer sans qu'on éprouve du chagrin, qui suis-je ? (Un oignon)*. Mazkur topishmoq semantik qarama-qarshilik va metaforik ko'chish asosida qurilgan. Asosiy semantik yuk "*faire pleurer*" va "*sans éprouver du chagrin*" birliklariga tushadi. "*Faire pleurer*" (yig'latmoq)-fransuz tili grammatikasidagi orttirma nisbat (faire + infinitif) bo'lib, ibora ayni chog'da sababiylik ma'nosini bildiradi. Bu yerda subyekt (*oignon*) bilvosita ta'sir ko'rsatadi. "*Sans éprouver du chagrin*" - inkorni anglatuvchi predlog yordamida hosil qilingan tuzilma bo'lib, odatiy sabab (*ruhiy iztirob*)ni bekor

qiladi. Natijada mantiqiy paradoks yuzaga keladi: yig'lash sodir bo'ladi, ammo qayg'u mavjud emas. Bu semantik nomuvofiqlik tinglovchini yashirin sababni izlashga undaydi. Javob - *piyoz* esa uning fiziologik ta'siri orqali aniqlanadi.

Topishmoq sababni anglatuvchi va inkor konstruksiyalari orqali vazifaviy-metaforik model yaratadi. Obyekt nomi bevosita aytilmay, uning biologik xususiyati (ko'zdan yosh chiqarish) orqali ochiladi. Bu esa fransuz xalq topishmoqlarida ham obyektni uning vazifasiga oid ta'siri asosida aniqlash tamoyili mavjudligini ko'rsatadi.

Qarama-qarshilikka asoslangan semantik tuzilma. Ko'plab topishmoqlar semantik jihatdan qarama-qarshi tushunchalar asosida quriladi. Bunday usul topish jarayonini murakkablashtiradi va mantiqiy tafakkurni faollashtiradi.

Qu'est-ce qui a des pieds mais ne marche pas ? (une chaise). [ce comment-economiser.fr/devinettes-faciles.html]. Mazkur topishmoq leksik polisemiya, birikuvdagi nomuvofiqlik va tushunchaga asoslangan metafora asosida qurilgan. Bunda asosiy semantik yuk "*a des pieds*" va "*ne marche pas*" sintaktik birliklariga tushadi. "*Pied*" leksemasi fransuz tilida ko'pma'noli birlik bo'lib, u: inson yoki hayvon a'zosi, predmetning tayanch qismi (masalan, stol yoki stul oyog'i) ma'nolarini bildiradi. Topishmoqda aynan shu polisemiya faollashtiriladi. Tinglovchi dastlab "*pied*"ni biologik sema asosida qabul qiladi, biroq javob jonsiz predmetga tegishli bo'lib chiqadi. "*Pied*" leksemasi odatda "*marcher*" fe'li bilan tabiiy semantik uyg'unlik hosil qiladi (inson yoki hayvon kontekstida). Biroq "*ne marche pas*" inkor konstruksiyasi ushbu odatiy semantik bog'lanishni buzadi. Topishmoq asosida inson tanasi modeli → jonsiz predmet konseptual ko'chishi yotadi. Ya'ni, jihoz konstruksiyasi inson anatomiyasi asosida nomlanadi. Bu oddiy ko'chma ma'no emas, balki tizimli nominativ modeldir. Stulning tayanch qismlari "*pied*" deb atalishi antropomorfik nomlash mexanizmining mahsulidir. Demak topishmoq leksik polisemiya, inkor belgi va so'z birikishidagi nomuvofiqlik asosida qurilgan. "*Pied*" leksemasining ko'pma'noliligi hamda "*marcher*" fe'li bilan tabiiy semantik uyg'unlikning ataylab buzilishi natijasida obrazlilik yuzaga keladi.

"Yelkasi bor boshi yo'q, Oyog'i bor qo'li yo'q." (*Stul*) [M. Абдурахимов, 2008] Mazkur o'zbek xalq topishmog'i antropomorfik metafora va struktural metaforik model asosida tuzilgan. Asosiy semantik birliklar: "*yelkasi*", "*boshi yo'q*", "*oyog'i*", "*qo'li yo'q*". "*Yelka*" va "*oyoq*" so'zlari odatda inson tanasiga xos bo'lib, ular stulning tashqi ko'rinishida xos belgilar sifatida metaforik tarzda ishlatilgan. "*Boshi yo'q*" va "*qo'li yo'q*" iboralari esa bu antropomorfik ko'chishni inkor bilan muvofiqlashtiradi, ya'ni jismoniy xususiyatlar mavjud, ammo insonga xos bo'lgan vazifalari yo'q. Har bir leksik birlik stulning alohida qismiga (yostiq, tayanch, oyoq) to'g'ri keladi. Shu tarzda oddiy predmetning tuzilishi xalq tafakkurida vizual va aniq tarzda ochiladi. "*Boshi yo'q*" va "*qo'li yo'q*" - mavjud bo'lgan qismlarning insonga

xos funksiyasini inkor etadi, bu qarama-qarshilik obrazlilikni kuchaytiradi. Mazkur topishmoq stulni antropomorfik va struktural-metaforik model orqali tasvirlaydi. Predmet nomi bevosita aytilmaydi, uning tuzilishi va inson tanasiga qiyoslash orqali ochiladi.

Natija va tahlillar: Yuqoridagi tahlillar shuni tasdiqlaydiki, topishmoqlarda leksik-semantik tuzilish ko'pincha qarama-qarshilik (antiteza), inkor belgilar (*-emas, biroq, balki, sans, mais, pourtant*), yashirin belgi (implitsit sema) va ko'chma ma'no (metafora, metonimiya) asosida quriladi. Shu bilan birga kundalik turmushda ishlatiladigan maishiy texnika buyumlari, tabiat hodisalari, milliy-madaniy kodlar har ikki tilga oid topishmoqlarda ham asosiy mavzu bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, topishmoqlar nafaqat folklor janri, balki lingvomadaniy axborot tashuvchisi, milliy tafakkur va dunyoqarashni kodlashtiruvchi semiotik tizim sifatida baholanishi mumkin. Ularning leksik-semantik tahlili milliy til birliklarining madaniy konnotatsiyasini ochib berish, konseptual maydonlarni aniqlash va qiyosiy lingvomadaniy tadqiqotlarni chuqurlashtirish imkonini beradi.

Xulosa. Fransuz va o'zbek tillaridagi topishmoqlarning leksik-semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikki til tizimida ham topishmoqlar nominativ birliklarning oddiy yig'indisi emas, balki murakkab semantik modellashtirish mahsuli sifatida shakllanadi. Ularning asosini kundalik turmushga oid leksika, tabiat hodisalari, inson faoliyati bilan bog'liq nomlar hamda predmetlarni abstrakt mazmun orqali ifodalovchi metaforik obrazlar tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. [ce comment-economiser.fr/devinettes-faciles.html](http://ce.comment-economiser.fr/devinettes-faciles.html)
2. Irodabonu Avvalboyeva. Bolalar uchun topishmoqlar - Toshkent: Yurist-media markazi, 2018.
3. М. Абдурахимов, Ўзбек халқ топишмоқлари, www.ziyouz.com кутубхонаси, 2008
4. Publié dans Life / Société, le 26/08/2023 par Timbo Lognèse
5. Top 120+ des meilleures devinettes faciles et drôles
6. Абдуллаев Ж.Х. Ўзбек халқ топишмоқларининг лексик-семантик хусусиятлари. Ф.ф.н.дисс.автореф. -Т., 1994, 14-б.
7. 3. Хусаинова, Ўзбек топишмоқлари, Тошкент 1966,46-б